

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

**“ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ
НАВИЧОК ДІТЬМИ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ
МОВЛЕННЯ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ”**

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL2-M23z

ОПП Спеціальна освіта (Логопедія)

спеціальності 016 Спеціальна освіта

спеціалізації 016.01 Логопедія

Марія БЕЖЕНАР

Керівник:

кандидат психологічних наук,

професор **Олексій ГАВРИЛОВ**

Рецензент:

кандидат педагогічних наук, доцент

кафедри психолого-медико-педагогічних

основ корекційної роботи _____ **Олег ОПАЛЮК,**

ЗМІСТ

ВСТУП	3
 РОЗДІЛ I. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК НА ПОЧАТКУ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	 9
1.1. Особливості розвитку комунікативних навичок при нормальному онтогенезі	8
1.2. Фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення у контексті сучасної освітньої парадигми	16
1.3. Характеристика інклюзивної форми навчання у сучасних реаліях вітчизняної освіти	25
Висновки до першого розділу	35
 РОЗДІЛ II. РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ	 38
2.1. Обґрунтування методики дослідження комунікативних навичок у дітей на початку навчання	38
2.2. Характеристика результатів проведення констатувального дослідження	47
2.3. Обґрунтування напрямків логопедичного супроводу дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення в закладі загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання	64
Висновки до другого розділу	70
 ВИСНОВКИ	 73
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	 78

ВСТУП

Актуальність дослідження. В Україні забезпечення доступності і безоплатності дошкільної, повної загальної середньої, професійної (професійно-технічної), вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах гарантовано статтею 53 Конституції України.

Процеси глобалізації й інформатизації як провідні у XXI ст. стимулюють різнопараметральні та фундаментальні дослідження такого багатовимірного феномену, яким є комунікація – процес активного і прискореного обміну інформацією. Безпосередньо комунікація забирає у людину приблизно 70% її часу. Вона забезпечує існування суспільної пам'яті, зберігання й трансляцію інформації як між генераціями, так і в межах однієї з них. Сучасна комунікація передбачає вирішення тих завдань, які ставить перед нею суспільство.

За останні роки у статистичних звітах зазначається, що близько 25-35% дітей дошкільного віку мають симптоми мовленнєвих розладів, що, в свою чергу, негативно позначаються на їхній нервово-психічній діяльності та поведінці. Війна, розв'язана росією проти України лише підсилили цю статистику. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я через півроку війни у 20% дітей на початку шкільного навчання відмічають наявність посттравматичного стресового розладу як безпосередньо захворювання, яке має специфічні фізіологічні та психічні симптоми, серед яких втрата або порушення моторики, повна або часткова втрата вербального мовлення, заїкання, можлива відмова від комунікативної взаємодії.

Організація освітнього середовища для дітей з порушеннями мовлення – це достатньо складний процес. У сучасному освітологічному вимірі відбувається перегляд усталених традиційних вимог до цілеспрямованого навчання у контексті врахування його триєдиної мети: 1) створення оптимальної можливостям дітей з порушеннями мовлення освітньої зони розвитку компенсаторних зон; 2) корекція порушень мовлення та створення оптимальних умов його підтримки; 3) забезпечення соціальної адаптації дітей з порушеннями мовлення через формування оптимального навчального та

корекційно-розвивального середовища в умовах спеціального чи/або загальноосвітнього закладу – що значною мірою ускладнює її реформування та модернізацію

На сьогоднішній день порушення звуковимови у комплексі з недорозвиненням фонематичних процесів є найпоширенішими мовленнєвими порушеннями, з якими діти приходять на навчання в заклад загальної середньої освіти. Причому стан порушень звуковимовного боку мовлення в учнів на початку навчання варіюється залежно від його етіології та патогенезу.

Розробленням основ функціонування інклюзивної форми навчання в Україні займалися цілий рід науковців (Н. Валентник, Є. Данілявічюте, С. Здригат, А. Колупаєва, С. Литовченко, Л. Миськів, Ю. Найда, О. Таранченко та інші). У їхніх наукових працях відзначається складність досліджуваного питання, оскільки окремі моменти вправдження цієї форми навчання у сучасний освітній простір України потребують уточнення та доопрацювання. Вони відмічають, що не всі закордонні новації можуть безпеліційно прижитись на теренах освітнього середовища нашої держави.

Це безпосередньо стосується організація навчання дітей з порушеннями мовлення у закладі загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання. Проведені дослідження вітчизняних фахівців (М. Богуш, Н. Гавриш, Є. Данілявічюте, М. Новк, Ю. Рібцун, М. Савченко, Н. Пахомова, С. Чос, М. Шеремет та інші) свідчать, що серед учнів закладів загальної середньої освіти значний відсоток займають діти з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

Особливості організації корекційної роботи з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення були предметом дослідження таких науковців у галузі логопедії, як Н. Баль, І. Баранець, М. Брушневська, Н. Гаврилова, Н. Горбачова, Є. Данілявічюте, С. Конопляста, Т. Мельніченко, О. Мілевська, Ю. Рібцун, О. Ревуцька, М. Савченко, Т. Сак, Є. Соботович, В. Тарасун, М. Шеремет та інші. Вони відзначали у них значні проблеми не лише комунікативного розвитку, але й навчання, оскільки вони не встигали не лише

з читання і письма, а й з інших предметів. Це негативно впливає і на розвиток інших сторін особистості таких дітей. Вони втрачають інтерес до навчання, не вміють зосередитись під час виконання завдання, в них уповільнений темп роботи, недостатня спостережливість, низька мовленнєва активність.

З урахуванням наявних у цих дітей нами вибрана і **тема** наукового дослідження: “Особливості вивчення комунікативних навичок дітей з порушеннями мовлення в умовах інклюзивного навчання”

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота виконана відповідно до науково-дослідної теми кафедри логопедії та спеціальних методик факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка “Інноваційні технології в дослідженні і розвитку дітей з порушеннями інтелекту та мовлення в сучасних умовах становлення спеціальної та інклюзивної освіти”.

Мета дослідження – обґрунтування методики вивчення порушень комунікативного розвитку у його фонетико-фонематичній ланці та визначення груп дітей відповідно до їхньої сформованості, розроблення напрямків логопедичного супроводу дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення в закладі загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання** дослідження:

- аналіз психолого-педагогічних наукових праць з предмету дослідження;
- обґрунтування та розробка методики дослідження комунікативних навичок, зокрема його фонетико-фонематичної складової в учнів на початку навчання у закладі загальної середньої освіти;
- проведення дослідження навичок комунікації у дітей з нормотиповим розвитком та з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення в умовах закладу загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання;

- розроблення методичних рекомендацій з логопедичного супроводу дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення на початку навчання у закладі загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання.

Об'єкт дослідження: комунікативні навички дітей молодшого шкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

Предмет дослідження: вивчення рівнів сформованості комунікативних навичок у дітей із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

Методи дослідження: теоретичні: аналізування та узагальнення загальної та спеціальної психолого-педагогічної і методичної літератури з проблеми формування комунікативних навичок в учнів на початку навчання у закладі загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання; емпіричні: спостереження за діяльністю учнів із нормотиповим розвитком та з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення, бесіда, педагогічний констатуючий експеримент; статистичні: кількісна та якісна обробка результатів щодо сформованості комунікативних навичок в учнів.

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи полягає у тому, що було проведено аналіз наукових та методичних розробок проблеми стану та особливостей сформованості комунікативних навичок в учнів на початку навчання у закладі загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання. Охарактеризовано суть понять "порушення мовлення", "інклюзивна форма навчання", "фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення", "комунікативні навички". Аналіз наукових досліджень дозволив охарактеризувати особливості психофізичного розвитку дітей з порушеннями мовлення та особливості організації їхнього логопедичного супроводу в умовах використання інклюзивної форми навчання в закладі загальної середньої освіти. Теоретично обґрунтовано і розроблено методику дослідження комунікативних навичок, зокрема їхнього фонетико-фонематичного компоненту у дітей на початку освітнього процесу. Проведене дослідження фонетико-фонематичних процесів в учнів з визначення рівнів

їхньої сформованості може бути використане в подальшому вивченні цієї проблеми.

Практичне значення отриманих результатів полягає в обґрунтуванні та розробленні методики дослідження комунікативних навичок, зокрема їхнього фонетико-фонематичного компоненту у учнів на початку навчання у закладі загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання. Використання розробленого обстеження дозволило виділити і охарактеризувати їхній рівень сформованості – достатній, середній, низький і критичний та відзначити відсутність першого і останнього рівня у учнів з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення. критичний. У свою чергу це дало можливість обґрунтувати методику організації логопедичного супроводу учнів цієї групи. Матеріали можуть бути використані у процесі практичної роботи вчителів-логопедів закладів загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання.

Дослідження проводилось **на базі** Чогорського ліцею Глибоцького району, Чернівецької області, та ліцею №19 м Чернівці. Вибірка дітей для проведення експериментального дослідження здійснювалась за результатами аналізу висновків, поданих інклюзивно-ресурсним центром та з офіційного дозволу батьків на їхній перегляд. У ньому приймало участь 43 учні, серед яких у 14 школярів був висновок інклюзивно-ресурсного центру про підозру на наявність фонетико-фонематичного недорозвитку мовлення.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження апробовані на науковій конференції студентів і магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у 2024 році. Результати роботи висвітлено у статті “До питання про коморбідні порушення у контексті сучасних досліджень (теоретичний аналіз)” // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційної педагогіки і психологія* : зб. наук. праць. Вип. 15. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2024. С. 23-28.

Структура дослідження. Випускна робота складається зі вступу, двох розділів, списку використаних джерел, який нараховує 66 позицій.

ВИСНОВКИ

Формування фонематичної складової комунікативних компетенцій у дітей з порушеннями мовлення є одним з провідних завдань вчителя-логопеда на початку організації освітнього простору в закладі загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання. Адже наявність проблем вербального мовлення, зокрема його звукового боку, призводить до суттєвого зниження якості та можливості оволодіння навчальною програмою. Мовленнєві труднощі сприяють утворенню негативного ставлення до навчання та формують постійний стресовий стан, який, у свою чергу, суттєво перешкоджає процесу соціальної адаптації та гармонійного розвитку дитини.

Фізіологічний механізм формування мовлення у дітей з нормотиповим розвитком являє собою становлення умовно-рефлекторних зв'язків, які виникають завдяки здатності суб'єкта сприймати вербальні та інші подразники з використанням слухового і зорового аналізаторів та провокувати відповідні реакції через мовно-руховий аналізатор. При цьому значна роль відводиться мовленнєвим кінестезіям, які виникають у процесі роботи органів мовлення. Виявлення ієрархічної взаємодії фонематичних процесів у процесі онтогенезу мовлення має важливе практичне значення для діагностики, корекції, профілактики і попередження порушень фонетико-фонематичного боку мовлення у дітей у дошкільному періоді та на початку навчання у закладі загальної середньої освіти. При цьому розуміння і використання ієрархічної взаємодії фонематичних процесів дозволяє вдосконалити процедуру діагностичного обстеження фонематичного боку мовлення і підбору відповідних методик для їхнього подальшого логопедичного супроводу.

Організація освітнього простору при проведенні занять передбачає врахування специфічних особливостей дітей із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення, необхідність організації їхнього логопедичного супроводу і розробку цілеспрямованого індивідуального підходу з урахуванням вікових і психічних особливостей дитини, етіології та патогенезу

мовленнєвого порушення. Логопедична робота передбачає забезпечення позитивної мотивації з метою ефективності корекційного впливу, чергування різних видів діяльності, включення тренувальних вправ розвитку уваги, уяви, пам'яті, мислення з метою попередження виникнення у подальшому порушень писемного мовлення.

Дослідження проведене у три етапи. Перший етап передбачав обґрунтування та адаптацію методик дослідження комунікативних навичок, зокрема їхньої фонетико-фонематичної складової в учнів на початку навчання у закладі загальної середньої освіти. На другому етапі було проведено констатувальне дослідження з метою обстеження сформованих навичок комунікації у дітей з нормотиповим розвитком та з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення. Третій етап включав розробку методичних рекомендацій щодо структури логопедичного супроводу, спрямованого на корекцію фонематичних процесів у дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

Констатувальний етап дослідження включав виконання дітьми трьох комплексів завдань. Перша серія завдань передбачала виявлення особливостей розвитку фонематичного сприймання, друга – спрямована на вивчення рівня сформованості артикуляційної моторики, третя – на дослідження рівня розвитку фонематичного аналізу і синтезу та містила три блоки: 1) вивчення стану сформованості слухового сприймання та визначення місця звуку у слові; 2) вивчення уміння проводити аналіз звукового складу слова; 3) диференціація опозиційних звуків, які не змішуються під час вимови.

Характеризуючи результати проведення даного дослідження необхідно відмітити, що 100% респондентів, тобто практично всі діти з нормотиповим розвитком мали достатній рівень сформованості комунікативних навичок, зокрема їхнього фонематичного компоненту. В той же час серед учнів з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення достатнього рівня сформованості цих аспектів не відмічено.

Необхідно вказати, що лише 21,4% досліджуваних учнів з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення мали середній рівень сформованості цих комунікативних навичок. У цих дітей констатовано труднощі сприймання звуків, які не лише відсутні у їхньому мовленні, а й тих, які вимовляються ними правильно. У них відзначено проблеми при сприйманні та відтворенні звукових ланцюжків, що містять звуки, які в їхньому мовленні зазнають викривлення. При відтворенні такого складового ланцюжка вони міняють звуки місцями або вимовляють їх неправильно. Значні проблеми виникали при визначенні розташування звуку у слові під час його промовлянням вчителем-логопедом. Водночас менші проблеми були при визначенні місця звуку в слові з використанням наочного матеріалу, оскільки учням не потрібно утримувати слово в пам'яті. Подивившись на картинку, вони його легко пригадували.

У 78.6% школярів з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення констатовано низький рівень сформованості комунікативних навичок, зокрема їхньої фонематичної складової. Вони не могли провести звуковий аналіз, а зіткнувшись із труднощами ставали безпорадними, не уважно слухали завдання, що призводило до низьких результатів при виконанні багатьох завдань. Складність викликало проведення фонематичного аналізу слова: виділення заданого звуку зі слова, визначення його місця у слові. Складними до виконання були також завдання третього блоку, де проводився аналіз слів, тобто визначення послідовності та кількості звуків. Більшість помилок учні з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення допускали щодо послідовності звуків у словах. Характерними помилками були пропуск голосних звуків або визначення кількості звуків навмання.

Процес організації логопедичного супроводу дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення в закладі загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання має бути чітко спланований. На перших етапах за допомогою спеціальних методик вчитель-логопед

проводить з ними підготовчі заняття з метою оптимального включення у корекційний логопедичний процес. У них бажано включати ігрові ситуації, що дозволяє створити позитивне ставлення і прагнення підтримувати активний мовленнєвий і емоційний контакт з вчителем-логопедом. На перших етапах логопедичного супроводу необхідно проведення спеціальних групових занять, метою яких є розвиток слухового та зорового сприймання, уваги, пам'яті; слухо-моторної, слухо-зорової, зорово-моторної координації та взаємодії; мисленнєвих операцій аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення ототожнення тощо.

Зниження пізнавальної активності визначає необхідність використання завдань не лише з мовленнєвої корекції, але для інтелектуального розвитку. Підвищена стомлюваність і виснажливість психіки цих дітей, їхня низька здатність до вольової та психічної напруженості, постійна відмова від діяльності у випадку проблем або невдач під час логопедичної роботи потребують використання доступних за складністю та за обсягом завдань, які не містять тривалого розумового навантаження. Логопедичний супровід організовується у контексті поєднання функцій мовленнєво-рухового та слухо-зорового аналізаторів із розвитком загальної моторики, дрібної моторики та закріплення необхідних для вимови звуків артикуляційних позицій. Вони мають спрямовуватись на нормалізацію мовленнєвого дихання, пов'язаної з цим плавності мовлення, включати в себе формування: навичок правильного відтворення звуків ізольовано і їхнього поєднання у складах, словах і фразах; уміння повторювати, відтворювати і використовувати самостійно мовленнєвий матеріал у заданому темпі, а також вміння сприйняття, розрізнення і адекватне відтворення різних ритмів.

В цілому постановка звуків проводиться з використанням загальноприйнятих методів у логопедії. Значна увага має приділятися свідомому закріпленню артикуляції звуків. Матеріал для закріплення правильної вимови звуків має сприяти розширенню і вдосконаленню

словникового запасу, граматично правильної вимови з правильністю побудови речень і зв'язного мовлення в цілому. Тому в основі логопедичного супроводу має бути гнозис звукової структури слів. Уміння розрізняти звуки та слова відіграє важливу роль для фонематичного розвитку. В той же час вправи зі звукового аналізу і синтезу на основі артикуляційної кінестетики сприятимуть усвідомленій вокалізації як основи навчання грамоти. Формування у процесі логопедичного супроводу навичок фонетичного розбору, порівняння, співставлення подібних і відмінних характеристик звуків, їхнього аналізу та синтезу сприяють становленню або корекції звуковимовного боку мовлення.

Список використаних джерел

1. Баль Н. М. Актуальні проблеми діагностики мовленнєвих порушень у дітей. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2010. № 14. С. 18-23.
2. Баранець І. Формування комунікативної компетентності у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією. Дис... док. філософії 016 Спеціальна освіта. Київ. Ін-т спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченко НАПН України. 2022. 309 с.
3. Баранець І. Компетентнісний підхід в організації освітньо-виховного процесу дітей старшого дошкільного віку із порушенням мовлення. *Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення* : матеріали І міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Київ. 2020. С. 333-334.
4. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ. Академія, 2009. 544 с.
5. Бех І. Особистісно-зорієнтоване виховання. Київ. ІЗМН. 1998. 168 с.
6. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах / А. Богуш, Н. Гавриш. Київ. Слово. 2015. 704 с.
7. Боуш А.М. Змістова характеристика видів мовленнєвої компетенції дошкільників. *Наука і освіта*. 1998. № 1-2. С. 17-24.
8. Брушневська М.І. Формування фонетичного компоненту мовленнєвої діяльності дітей дошкільного віку в онтогенезі. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, IV (42), Issue: 87, 2016. S. 11-14.
9. Валентик Н. Інклюзивна освіта: за і проти. *Директор школи*. 2010. № 14-15. С. 45-58.
10. Вержиховська О.М. Теорія і спеціальна методика виховання дітей з вадами мовлення. Кам'янець-Подільський: ТОВ "Друкарня Рута". 2013. 384 с.
11. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі. Кам'янець-Подільський: Аксіома. 2009. 311 с.

12. Гаврилова Н.С. Класифікація порушень артикуляційної моторики. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)* : зб. наук. праць. Вип. 7, у 2-х т. 2016. Т. 1. С. 49-61.
13. Гаврилова Н.С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей. Монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ "Друк-Сервіс". 2011. 200 с.
14. Гаврилова Н.С. Прийоми формування правильної вимови фонем у дітей. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*: зб. наук. праць. 2012. Вип. 3. С. 11-20.
15. Горбачова Н.І. Актуальність проблеми індивідуально-диференційованого підходу в навчанні дітей із тяжкими вадами мовлення. *Логопед.* 2017. № 2. С. 44-47.
16. Данілавічюте Е.А. Інноваційна концепція визначення функціонально-мовленнєвих освітніх труднощів у осіб з особливими потребами. *Матеріали VII Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки та психології 'Діти з особливими потребами: від рівних прав й до рівних можливостей (м. Київ, 7-8 жовтня 2021 р.)*. Київ: Симоненко О.І. 2021. С. 47-55.
17. Данілавічюте Е.А. Нейродинамічна основа моделювання мовлення та дрібної моторики в контексті комплексної технології надання допомоги при ДЦП. *Особлива дитина: навчання та виховання.* № 4. 2015. С. 8-16.
18. Жук В. Особливості формування соціально-комунікативної компетентності дітей дошкільного віку з порушеннями слуху. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови.* 2021. № 1(15). С. 77-90.
19. Засєкіна Л.В. Психолінгвістична діагностика. Луцьк. РВВ "Вежа". 2008. 188 с.
20. Здрагат С.Г. Інклюзивна освіта – шлях до рівних можливостей / С.Г. Здрагат, Ж.І. Ромачак, О.В. Чумаєва. *Наша школа.* 2011. № 4. С. 14–17.
21. Інклюзивна освіта: сутність, поняття, термінологія. Корекційна освіта: інтернет-блок. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <http://doshkilla.blogspot.com/2012/03/blogpost.html>

22. Климова К.Я. Комунікативні ознаки мовлення. Основи культури і техніки мовлення. Київ. Ліра, 2004. 124 с.
23. Колупаєва А.А. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі / А. Колупаєва, О. Таранченко. Харків: Вид-во "Ранок", 2019. 304 с.
24. Колупаєва А., Данілавичюте Е., Литовченко С. Професійне співробітництво в інклюзивному навчальному закладі. Київ. "А.С.К.", 2012. 197 с.
25. Конопляста С., Сак Т. Логопсихологія. Київ. Знання, 2010. 293 с.
26. Концепція Нової української школи [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczya.htm>
27. Корніяка О.М. Комунікативна компетентність як визначальний чинник професійного самоздійснення викладача вищої школи. *Актуальні проблеми психології*. № 5 (16). 2016. С. 82-90.
28. Логопедія /за ред. М. Шеремет. Київ. Слово, 2015. 672 с.
29. Мельніченко Т.В. Особливості формування фонологічних знань в учнів з тяжкими мовленнєвими розладами. *Освітологічний дискурс*. 2016. № 1 (13). С. 96-107.
30. Миськів Л. До проблеми визначення поняття "інклюзивна освіта". *Адміністративне право і процес*. № 2. 2020. С. 220-223.
31. Мимренко О. Розвиток комунікативної компетентності як складової професійного зростання педагогічних працівників закладів професійної освіти. *Професійна педагогіка*. № 1(21). 2020. С. 107-115.
32. Мілевська О.П. Вивчення фонетичних умінь у молодших школярів із ЗНМ. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія* : зб. наук. праць. 2014. № 27. С. 130-135.
33. Навички 21 століття для молодих людей, які змінюють Україну на краще. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <https://www.unicef.org/ukraine/upshift>

34. Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2024 р. № 527-р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: 6667086b45e39610646063.pdf

35. Національний класифікатор України. Класифікатор хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я. НК 025:2021. Київ. Міністерство охорони здоров'я України. 2021. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/naczionalnyj-klassyfikator-nk-025.pdf>

36. Новак М.В. Теоретичні основи формування комунікативної компетентності молодших школярів. *Початкова школа*. 2014. № 2. С. 56-58.

37. Пахомова Н.Г. Діагностика мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з дизартрією до навчання у школі. Полтава. АСМІ. 2008. 82с.

38. Пахомова Н. Г. Нейропсихолінгвістика. Полтава. АСМІ, 2013. 268 с.

39. Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. Тернопіль : Мандрівець, 2013. 152 с.

40. Погорєлова Т.В. Формування комунікативної компетентності першокласників. *Початкове навчання та виховання*. 2018. № 13-15. С. 44-50.

41. Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти: постанова Кабінету Міністрів України № 688 від 24.07.2019 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF/paran5>

42. Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг. 2018, № 43. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541-viii#Text>

43. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>

44. Про затвердження порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-organi-a957>

45. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934>.

46. Рібцун Ю. Вивчення праксичних функцій молодших школярів з особливими мовленнєвими потребами. Особлива дитина: навчання і виховання. № 4. 2021. С. 28-45.

47. Рібцун Ю.В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення. Київ. Кафедра, 2013. 284 с.

48. Рібцун Ю.В. Методичні рекомендації щодо формування фонетико-фонематичної складової експресивного мовлення молодших дошкільників із ЗНМ. *Український логопедичний вісник* : зб. наук. пр. Вип. 1. 2010. С. 72-81.

49. Рібцун Ю.В. Стандартизація початкової освіти дітей із тяжкими порушеннями мовлення в умовах Нової української школи. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 23. 2019. Т. 3. С. 139-145.

50. Рібцун Ю. Учні початкових класів із тяжкими порушеннями мовлення: навчання та розвиток. Львів : Світ, 2020. 264 с.

51. Рібцун Ю., Брушневська І. Комунікативний компонент мовленнєвої діяльності у дітей: методика формування. Запоріжжя: ТОВ “ЛПІС” ЛТД. 2020. 144 с.

52. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей. Тернопіль. Навчальна книга-Богдан, 2011. 159 с.

53. Савченко М.А. Подолання в учнів вад звуковимови – обов'язок кожного вчителя-словесника. *Українська мова і література в школі*. 1988. № 4. С. 63-66.

54. Соботович Є.Ф. Структура мовленнєвої діяльності і механізми її формування. Київ. ІЗМН, 1997. 44 с.
55. Соботович Е.Ф. Формирование перцептивного и смыслового уровня восприятия речи (слов) в процессе онтогенеза / Е. Соботович, И. Соботович. *Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин*. Київ. ІЗМН. 1994. С. 271-273.
56. Таранченко О.М., Найда Ю.М. Диференційоване викладання в інклюзивному класі. Київ. Видавнича група "А.С.К.". 2012. 124 с.
57. Тарасун В.В. Способи уніфікації процесу підготовки дітей до навчання: сутність, значення, напрями реалізації. *Дефектологія*. 2009. № 4. С. 21-25.
58. Федоренко Ю.С. Комунікативна компетенція як найважливіший елемент успішного спілкування. *Рідна школа*. № 1. 2002. С. 63-65.
59. Чос С. Нестандартні форми розвитку комунікативної компетентності учнів початкових класів Нової української школи. *Житомирщина педагогічна*. № 4 (24), 2021. С. 58-64.
60. Шеремет М.К. Фізіологічні і психологічні передумови мовленнєвого розвитку дітей у нормі і патології. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2013. № 23. С. 299-304.
61. Шеремет М.К., Пахомова Н.Г. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення до навчання в школі. Київ. НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. 137 с.
62. Шеремет М.К., Ревуцька О.В. Логопедія (корекційна робота при дислалії). Київ. Слово, 2009. 244 с.
63. Hymes D.H. On Communicative Competence. *Sociolinguistics: selected readings*. Harmondsworth: Penguin. 1972. P. 268-293 (Part 1).
64. Swain M. A critical look at the communicative approach. *ELT Journal*. 1985. №39 (2). P.76-87.

65. The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution. URL: Электронный доступ: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/>

66. Ten commandments for motivating language learners: Results of an empirical study by Z. Dornyei and K. Csizer. Language Teaching Research. 1998. № 2,3. P. 203-209.